

Concurrerende regiobeelden

Hoe arm waren de Drentse veengebieden?

BEN DE PATER

De afgelopen jaren is in Noord-Nederland een fel debat gevoerd over de vraag hoe arm de Drentse veengebieden waren. Heel arm, zegt de ene groep. Het viel wel mee, zegt de andere groep: men moet zich niet laten misleiden door het armoedebeeld dat in de jaren twintig gecreëerd is. Een bespreking van de discussie, naar aanleiding van het verschijnen van een bundel waarin de relevante teksten zijn opgenomen.

Een driekolomskop in *NRC-Handelsblad* (7 december 2000): 'Eenderde van Drentse jeugd tolereert diefstal'. Wie het artikel zelf doorneemt, leest dat 20 tot 30 procent van de ondervraagde scholieren het 'niet erg' vindt wanneer iemand iets steelt, een ander op straat lastig valt, vernielingen pleegt of drugs gebruikt. De percentages variëren enigszins al naar gelang het delict. Een minder sensationele, maar correctere kop zou dus zijn: 'Kwart van Drentse jeugd tolereert diefstal'. Of dat aandeel in andere provincies groter, kleiner of gelijk is, is onbekend. Niettemin, het beeld dat blijft hangen is van een Drentse jeugd die tamelijk onverschillig staat tegenover fatsoensnormen.

De rol van de media in beeldvorming is van alle tijden. In de jaren twintig van de vorige eeuw berichtten tijdschriften, die toen voor het eerst op grote schaal foto's konden opnemen, over de 'ellende in de Drentse venen'. Vooral plaggenhuten werden afgebeeld, als symbolen van de opperste armoede. Een bijschrift: *Gedeukt en hellend, een beeld der geslagen ellende is deze hut zelve. Geen gordijntje zelfs meer! Alle moed is er uit. Een windstoot en alles ligt ter aarde! (...)* Deze foto toont meteen het trieste van het eindeloze veld. Een ander fotobijschrift: *Man, vrouw*

Hoogveenplas nabij Coevorden: 'eindeloos onherbergzaam'?

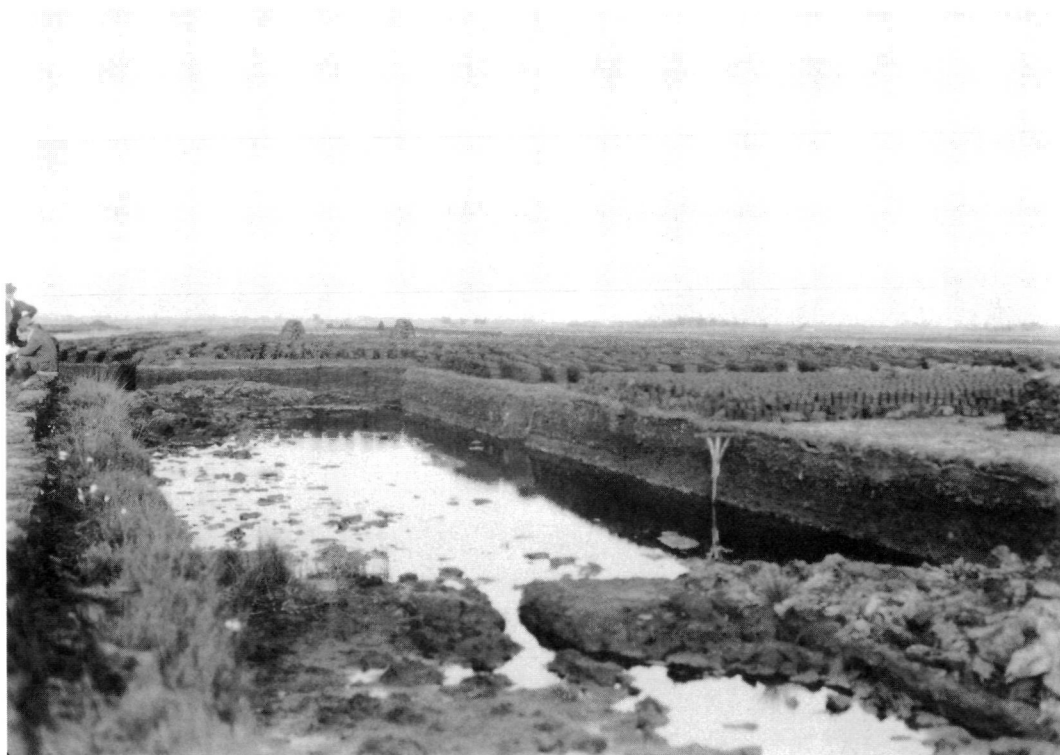
Een volgens de excursiegangers 'armoedige veenwoning', ook 'een beeld der geslagen ellende'?

en drie kinderen wonen hier. 't Lijkt nog te wrak voor een schaapskooi. Let hier meteen eens op de eindeloze onherbergzaamheid der streek.

De beide citaten uit de alinea hierboven zijn afkomstig uit een bundel die samengesteld is door Richard Paping, als sociaal-economisch historicus verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen: *De extreme armoede van arbeiders in de Drentse venen in de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw: mythe of harde werkelijkheid* (2000). Paping heeft in dit boek, dat de aanleiding is voor deze beschouwing, teksten uit kranten, tijdschriften en boeken opgenomen die munitie vormen in de strijd over de vraag: hoe arm was de bevolking eigenlijk in de Drentse veengebieden tot de komst van de moderne tijd, zeg maar de jaren vijftig?

ARMOEDE- VERSUS MYTHEHISTORICI

In deze strijd zijn twee partijen te onderscheiden. De eerste partij wordt – of beter gezegd: werd, want hij is vorige zomer onverwacht overleden, 56 jaar oud – aangevoerd door een sociaal-geograaf: Meent van der Sluis. Van der Sluis bracht een deel van zijn jeugd door in de Drentse veengebieden, studeerde sociale geografie in Groningen en promoveerde in Nijmegen in 1987 op een ruimtelijke analyse van het patroon van elektriciteitsgebruik in Nederland in de jaren zestig en zeventig. Als energie-expert heeft hij volhardend gewezen op de gevaren van bodemdaling en aardbevingen in Noord-Nederland als gevolg van aardgaswinning. Pas in 1997 boekte hij succes: de NAM (bang voor schadeclaims) erkende schoorvoetend dat er 'zeer waarschijnlijk' een relatie bestond tussen haar activiteiten en de aardbevingen. Van der Sluis was bovendien actief als

provinciaal PvdA-politicus en als amateur-historicus. In die laatste functie schreef hij onder meer een gedenkboek over het veenkoloniale dorp waar hij in zijn kinderjaren had gewoond: *Terug in de bruine wereld van Emmen-Erfscheiderveen* (1998).

Het beeld dat Van der Sluis uitdraagt van de Drentse veengebieden is dat van een regio waar een verpauperde bevolking leefde die leed onder uitbuiting en onderdrukking en alleen troost kon vinden in de jenever. Uiteraard is Van der Sluis niet de architect van het beeld. Hij staat in een lange traditie van politiek linkse intellectuelen, een traditie waartoe ook mensen horen als de cineast Joris Ivens, bijvoorbeeld met zijn documentaire *Misère au Borinage* (1933), de arbeidshistoricus en emeritus hoogleraar sociale geschiedenis Ger Harmsen en Volkskrant-journalist Sietse van der Hoek die rond 1980 een reeks boeken schreef over veenarbeiders. Ook

Put waaruit de turf gestoken is.

het Drents Museum heeft met zijn uitgave *Het veen, natuurlijk en menselijk moeras* (1980) aan dit beeld bijgedragen.

Aanvoerder van de tweede partij is Michel Gerding, sinds 1983 in dienst van de provincie Drenthe als provinciaal historicus. Hij promoveerde in 1995 op een vuistdikke dissertatie, die ook in historisch-geografische kring waardering kreeg: een inventarisatie van vier eeuwen turfwinning in Noord-Nederland – hoeveel turf werd er waar en wanneer gewonnen? Net als Van der Sluis heeft hij medestanders, zoals Harry Gras (helaas niet in Papings bundel vertegenwoordigd), Gerben de Vries, Erwin Karel en Vincent Tassenaar (allen wel present). De meesten van deze groep hebben geschiedenis gestudeerd aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Sinds het einde van de jaren tachtig ondergra-

ven of nuanceren zij op zijn minst het traditionele armoedebeeld van de Drentse venen. Kernartikel, en voor Van der Sluis c.s. de steen des aanstoots bij uitstek, is *De mythe van de veenarbeid. Het ontstaan van het negatieve beeld van het veenarbeidersleven* (1992) van Gerding. In dit artikel, uiteraard in de bundel opgenomen, onderzoekt Gerding de wijze waarop het beeld van ‘veen = ellende’ is ontstaan. Dat blijkt te dateren uit de jaren twintig, toen de prijzen voor turf kelderden. Na een jarenlange hoogconjunctuur als gevolg van de Eerste Wereldoorlog – steenkool was schaars en de prijzen voor het alternatief, turf, stegen fors – volgde de neergang in 1921. Nederland kon weer goedkope steenkool importeren en de vraag naar turf stortte in.

De gevolgen van de crisis laten zich raden: oplopende werkloosheid (groot, mede omdat in de jaren daarvoor menigeen naar het veen was getrokken om een graantje mee te pikken van

de welvaart) en armoede in de Drentse venen. Gerding ontkent die armoede niet, maar relativiseert haar wel. Er werd destijds bewust een beeld van extreme armoede geconstrueerd, omdat dat profijtelijk was. De provinciale en gemeentelijke overheid hadden er baat bij, omdat zo de kans op steun van buiten werd vergroot. Hulp die inderdaad kwam, mede dankzij de fotoreportages in de geïllustreerde bladen uit die tijd. Fotografen hadden daarvoor de meest ellendige krotten opgezocht die ze konden vinden. Dat die krotten niet representatief waren voor de gemiddelde woning in het Drentse veen was niet belangrijk. De foto's die toen zijn gemaakt sieren sindsdien iedere publicatie die in de verte ook maar met veen te maken heeft, ongeacht de plaats en tijd en gelden dan als *hèt* beeld van het veen, aldus Gerding.

Omkeren van de turf tijdens het droogproces.

Volgens hem is zo de mythe ontstaan dat de Drentse venen altijd getekend zijn geweest door bittere armoede. Een mythe, omdat door de bank genomen de bevolking er niet armer was dan elders in Nederland. De armoede in het veen gedurende het interbellum was uitzondering, geen regel. En zelfs toen werd er niet echt honger geleden. De meeste veenarbeiders beschikten over een stukje grond waar ze aardappelen of graan verbouwden of wat vee hielden. En de plaggenhutten dan? Die waren eerder beter dan slechter vergeleken met bijvoorbeeld de kelderwoningen in de grote steden. Ze waren warm en droog in de winter, en koel in de zomer. Voor de plaggenhutbewoners was hun woning eerder een symbool van de vrijheid, vergelijkbaar met de vrijheid die aan de Amerikaanse *frontier* bestond (of zou hebben bestaan), dan een teken van armoede die de buitenwereld erin zag. Bovendien, hutten waren bedoeld als tijdelijke onderkomens: zo kon men gemakkelijk meeschuiven met de verveningen.

In de afgelopen jaren is de strijd tussen de sociaal-democratische historici (Van der Sluis c.s.) en de mythe-historici (de aanduiding lijkt zowel een geuzennaam als een scheldnaam geworden te zijn) hoog opgelopen. Beide partijen beschuldigen elkaar van verkeerd of onvolledig gebruik van bronnen, van vooringenomenheid en partijdigheid. Van der Sluis constateert dat de 'wetenschappelijke' (de aanhalingstekens zijn van hem) studies van Gerding c.s. aan grote groepen mensen (namelijk zij die geleden hebben onder armoede en onderdrukking) onrecht doen. Zo beschuldigde hij in 1995 in de regionale kranten Gerding van een *eenzijdig-liberale visie op sociale aspecten van de veenarbeid* en van *bagatellisering van de mensonwaardige armoede en eenzijdige verdeling van de productiemiddelen*. Gerding reageerde een week later: *Van der Sluis kletst uit zijn nek, want zijn bijdrage stond bol van loze beweringen, halve en hele onwaarheden en volstrekt irrelevante aantijgingen*. Van der Sluis was niet overtuigd: eind 1999 typeerde hij jongere mythe-historici als 'bureautheoretici', want te

jong om zelf de handmatige vervening te hebben meegemaakt, te jong zelfs om gepensioneerde arbeiders die aan het einde van de 19e eeuw in het veen hadden gezwraagd nog geïnterviewd te kunnen hebben.

Gezien deze felle discussie, waarin persoonlijke antipathieën soms door lijken te klinken, mag het gerust een wonder heten dat beide partijen hebben willen meewerken aan de bundel van Paping, die zelf geen partij kiest. Paping schreef een bedachtzame inleiding waarin hij de veertig opgenomen artikelen en fragmenten aan elkaar lijmt. Maar hij stelt ook een aantal prikkelende vragen. Wat moet men eigenlijk verstaan onder de Drentse veenarbeiders? Bij nadere beschouwing is het een heterogene groep, die – om alleen de twee extremen te noemen – bestond uit zowel vaste veenarbeiders die met hun gezin sinds jaar en dag leefden in het veengebied, als losse trekarbeiders die enkele maanden werkten in het veen voordat ze terugkeerden naar hun gezin elders. Hun levensstandaard verschilde sterk. En wat is precies armoede? Het is een meerdimensionaal begrip, waarvan de dimensies zowel objectief als subjectief te meten zijn. Het gaat niet alleen om objectieve cijfers, maar ook om de subjectieve beleving ervan. Wie volgens de statistieken arm is, hoeft zich nog niet arm te voelen. En met welke groep moet men de (intern sterk gedifferentieerde groep) Drentse veenarbeiders vergelijken? Met arbeiders elders? Met de gemiddelde Nederlander? Kortom, over *de* armoede van *de* veenarbeider kan eigenlijk niet op zinnige wijze gesproken worden.

DE PROBLEMATIEK VAN HISTORISCHE FEITEN
Afgezien van Paping's meer praktische vragen, speelt in de discussie over hoe erg de armoede in de Drentse veengebieden was een fundamenteel vraagstuk. Theoretisch geïnteresseerde historici hebben zich in navolging van hedendaagse wetenschapsfilosofen en -sociologen gebogen over de vraag wat een (historisch) feit is. Die vraag is lang afgedaan als theoretisch gezeur;

historici (en overigens ook historisch-geografen) hebben gewoonlijk in het voetspoor van de grote 19e-eeuwse Duitse historicus Ranke willen vastleggen 'hoe het verleden eigenlijk (feitelijk) geweest is'. Gerding c.s. en Van der Sluis c.s. ambiëren dat ook: waren de Drentse veengebieden van generatie op generatie een gebied van paupers, of van arbeiders die een schommellende, naar de maatstaven van toen meestal redelijke levensstandaard bezaten?

Het opsporen en vaststellen van *de* historische feiten is vaak gezien als de kerntaak van de historicus en voorgesteld als 'de harde, onvergankelijke kern van alle geschiedschrijving' (Von der Dunk, 1982, p. 213). De van origine Leidse historicus Chris Lorenz typeerde dit in zijn spraakmakende proefschrift *De constructie van het verleden* (1987) als naïef realisme, omschreven als: *de feiten, zoals die uit de bronnen gereconstrueerd kunnen worden, geven direct de werkelijkheid weer, en de historicus ordent de feiten in hun chronologische volgorde in een verhaal. Het verhaal wordt zo, omdat het zich tot de feiten beperkt, gezien als een min of meer zuivere copie van de werkelijkheid* (p. 23).

Er is sprake van naïveteit, omdat de rol van de onderzoeker wordt gereduceerd tot iemand die de feiten verzamelt en daarover vervolgens rapporteert. Hij of zij zou dus objectief kunnen vaststellen hoe de (historische) werkelijkheid is (was). Dit naïef realisme stelt de onderzoeker te passief voor; het miskent zijn actieve rol als schepper, constructeur van kennis. Feiten zijn in de ogen van hedendaagse wetenschapsfilosofen geen harde, objectieve 'natuurgegevens' maar tot op zekere hoogte scheppingen van de onderzoeker, artefacten van zijn wetenschappelijke theorieën (en bij de sociale wetenschapper ook van zijn maatschappelijke standpunten), en dus per definitie subjectief. Theorieën, begrippen, standpunten en wat dies meer zij vormen een soort bril waardoor de onderzoeker kijkt naar de werkelijkheid. Wat hij (of zij) ziet aan feiten, en hoe hij die feiten interpreteert, is afhankelijk van zijn bril. Wetenschappers con-

strueren in hun publicaties beelden van de werkelijkheid, en geven niet – zoals naïeve realisten geloven – die werkelijkheid zelf weer (Overigens zijn er ook zeer *sophisticated* verdedigingen van het bestaan van 'echte' feiten: zie bijvoorbeeld Derksen, 1980, p. 182 e.v.).

Discussies tussen wetenschappers gaan veelal over de vraag wat nu eigenlijk de feiten zijn. Wanneer (groepen van) discussiërende wetenschappers daarbij elk hun eigen bril ophouden, blijft overeenstemming uit. Slechts over simpele feiten ('Gouda is een kleinere stad dan Amsterdam') bestaat dan consensus. Over de vraag of de bril überhaupt valt af te zetten, lopen de meningen uiteen. Een wetenschapsfilosoof als Karl Popper dacht dat het kon. Anderen menen in het voetspoor van Thomas Kuhn dat zo'n bril deel van de persoonlijkheid van de onderzoeker is: je kan even moeilijk van bril wisselen als van godsdienstige of politieke overtuiging (zie bijvoorbeeld Koningsveld, 1976).

Bij de historische werkelijkheid speelt nog een complicerende omstandigheid: die werkelijkheid bestaat niet meer. Hedendaagse onderzoekers hebben slechts indirect toegang tot het verleden, namelijk via de nog beschikbare bronnen. Die bronnen tonen niet die werkelijkheid zelf, maar alleen beelden ervan. Vervolgens 'lezen' hedendaagse historici deze bronnen, maar zij doen dat door hun eigen bril van wetenschappelijke theorieën en maatschappelijke overtuigingen (Beide stappen, de relatie tussen historische werkelijkheid en de bronnen, en de relatie tussen de bronnen en de hedendaagse historicus, worden uitvoerig besproken in Lorenz's boek, hoofdstuk 2 en 3). Socialistische historici die met Marx menen dat alle geschiedenis de geschiedenis van de klassenstrijd is, interpreteren en selecteren de bronnen op een andere wijze dan liberale historici. Het resultaat laat zich raden: verschillende verhalen over de werkelijkheid van toen, zelfs al zijn die verhalen (gedeeltelijk) gebaseerd op dezelfde bronnen. En welk verhaal het beste is, kan door het ontbreken van een maatstaf niet vastgesteld wor-

den. De werkelijkheid van toen is er immers niet meer. Elk verhaal heeft zijn eigen verleden geconstrueerd. Hoe dicht die verledens zich bevinden bij de ‘echte historische werkelijkheid’ (hoe waar ze met andere woorden zijn), is door het ontbreken ervan niet te bepalen.

Over hoe erg dat is, lopen de meningen uiteen. Sommigen accepteren het bestaan van meerdere beelden van het verleden als iets vanzelfsprekends. Anderen, zoals de historici in Drenthe, berusten daar niet in. Zij geloven in een enkelvoudige waarheid en zoeken medestanders in hun wetenschappelijke gemeenschap die hun claims willen steunen. Soms krijgen ze daarbij bijval van buiten, van machthebbers bijvoorbeeld. Politici kunnen oordelen dat de ene versie hun beter schikt dan andere, bij een wisseling van de macht wordt vaak het verleden herschreven. Afgezien van kwesties van

Laden van de gedroogde turf voor transport over water.

macht: sommige verhalen of beelden sporen beter met de dominante tijdgeest dan andere. Het gevolg laat zich raden: ze worden geaccepteerd als waarheid of feit, ten koste van de andere. Los van welk nieuw onderzoek over de Drentse vennen dan ook, mag men verwachten dat in deze tijd, waarin het orthodox socialisme het moeilijk heeft, het verhaal van Gerding c.s. uiteindelijk de overhand zal krijgen.

Tot slot: het hoeft geen betoog dat hierboven is uitgegaan van serieuze verhalen door serieuze historici. Wie vertelt dat de Drentse veengebieden altijd rijk zijn geweest, vertelt een even onzinnig verhaal als iemand die bijvoorbeeld zegt dat de holocaust nooit heeft bestaan. Ook de historische werkelijkheid stelt haar grenzen. Gelukkig maar.

RANKE'S ERFGENAAM

Al deze geschiedtheoretische discussies over de aard van historische feiten en de meervoudigheid van het verleden laten zich mooi illustreren met voorbeelden uit Papings bundel. Zo verwijt Van der Sluis in 1999, dit keer bijgestaan door Wim Visscher, in het Drentse PvdA-blad dat het provinciaal bestuur de waarheid geweld aandoet door de verkeerde partij (Gerding c.s.) te steunen: *wij vinden dat het provinciaal bestuur van Drenthe de beleidsmatige verantwoordelijkheid draagt voor een correct beeld van de Drentse geschiedenis binnen en buiten de provincie. Dat wil zeggen dat er gestreefd wordt naar objectiviteit en betrouwbaarheid als naar historische gegevens gevraagd wordt ... Wij hebben echter niet de illusie te geloven dat het provinciaal bestuur deze verantwoordelijkheid ook wil nemen en in staat is het onbetrouwbare historische beeld van Drenthe, dat het afgelopen decennium massief (...) gepromoot is, te corrigeren* (in Paping, 2000, p. 200).

Het citaat laat zien hoe zeer Van der Sluis een erfgenaam van Ranke is; aan het verleden in meervoud heeft hij geen boodschap. Kortom: Papings bundel is niet alleen interessant voor mensen die zich betrokken voelen bij het wel en wee van de Drentse venen, ze is ook een goudmijn voor wie op zoek is naar concreet historisch materiaal dat bijvoorbeeld een werkcollege over theoretische geschiedenis kan ondersteunen.

The social history of the peat areas in Drenthe in the 19th and 20th century: two views

The traditional narrative, told and defended by the geographer and socialist politician Meent van der Sluis (1944-2000), of the social history of the peat areas in Drenthe is one of extreme poverty and human exploitation. Since the 1990s there is an alternative story, written by the provincial historian Michel Gerding. He argues that the traditional story is a myth, a construction of the 1920s, made by regional authorities wanting support from the government and the urban elite in Holland. His conclusion: the peat areas in

Drenthe were not an exceptionally poverty-stricken region.

The contributions (in Dutch) of twenty authors to the discussion can be found in the reader 'De extreme armoede van arbeiders in de Drentse venen', edited by Richard Paping. This article reviews the book and places the discussion in a theoretical context.

LITERATUUR

- DERKSEN, A.A. (1980). Rationaliteit en wetenschap. Assen, Van Gorcum.
- DUNK, H.W. VON DER (1982). De organisatie van het verleden. Over grenzen en mogelijkheden van het verleden. Bussum, Van Holkema & Warendorf.
- GEDENKBOEK OESTREICH. Bundel Excursieverslagen 1909-1928 (1933). Groningen, J.B. Wolters.
- GERDING, M. (1992). De mythe van de veenarbeid. Het ontstaan van het negatieve beeld van het veenarbeidersleven. In: PAPIING, R. (RED.) (2000). De extreme armoede van arbeiders in de Drentse venen in de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw: mythe of harde werkelijkheid. Groningen, uitgeverij Boon.
- KONINGSVELD, H. (1976). Het verschijnsel wetenschap. Een inleiding in de wetenschapsfilosofie. Meppel, Boom.
- LORENZ, CHR. (1987). De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis. Meppel, Boom.
- PAPIING, R. (RED.) (2000). De extreme armoede van arbeiders in de Drentse venen in de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw: mythe of harde werkelijkheid. Groningen, uitgeverij Boon.
- SLUIS, M. VAN DER (1998). Terug in de bruine wereld van Emmen-Erfscheiderveen.

NASCHRIFT

In 1925 bezochten Utrechtse geografiestudenten onder leiding van Karl Oestreich, hoogleraar fysische geografie, de venen in Zuid-Oost Drenthe. Een verslag is te vinden in het 'Gedenkboek Oestreich'. Enkele foto's die tijdens de excursie werden gemaakt, illustreren dit artikel (Foto-archief Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht).